

Dr. Konkoly Gyuró Éva

Nyugat-Magyarországi Egyetem Környezet- és Földtudományi Intézet

A TÁJ ÖRÖKSÉGE

AZ EURÓPA TANÁCS EGYEZMÉNYE ÉS DÍJA

A táj – legteljesebb örökségünk

A táj természet és kultúra házasságából született esszencia, lenyomat. Megmutatja miként él együtt az emberi társadalom a természeti környezettel, miként őrzi meg az életfeltételeket, hogyan hasznosítja a természet adta lehetőségeket, hogyan építi tovább a rendszert - pusztítja, vagy gazdagítja azt. Az együttélés eredménye a táj, amely több mint a természet egy részlete, több mint a társadalom és a gazdaság befogadója, olyan területegység, amelyben az ökológiai és a szocio-ökonómiai folyamatok együtt léteznek és kölcsönhatásuk tükröződik. A tájkép a tájban történő természeti és antropogén folyamatoknak, mint tartalomnak a kifejezője – egy működő, folyamatosan átalakuló rendszer adott pillanatban feltáruuló látványa. Változatossága, szépsége, vagy sivársága, degradáltsága –a benne létező településekkel, építményekkel, műalkotásokkal együttesen, a tájban élő emberek tevékenységéről árulkodik – a természethasználat kultúrájának fokát, avagy e kultúra és sokféle ismeret hiányát mutatja. A tájban jelen van és élénk táru a múlt változásainak eredménye, a táj ezért a legteljesebb örökségünk.

Immár egy évszázada annak, hogy keskeny ösvényeken útjára indult a természetvédelmi mozgalom és mind erőteljesebben kibontakozott a műemlékvédelem. Majd a városokat, a falvakat, a vizeket és az emberi környezetet egészét is védeni kezdtük, megkíséreltük és megkíséreljük a természetes és művi környezeti elemek megőrzését és a degradációk felszámolását, rehabilitációját. Felismertük, hogy a múltból ránk maradt értékek között nagyon fontos a nem anyagi, vagy pénzben eddig nem kifejezett – szellemi és természeti örökség is. Ez az örökség létfeltételeink záloga és emberi méltóságunk, identitásunk alapja. A természettel harmóniában élő, alkotó ember öröksége a természeti és műérték, de a vizek, a föld, a növények és állatok, a széljárás, a helyi tradicionális tevékenységek, fortélyok, technikák és technológiák ismerete is, mindazon tudás, amely jellegzetes alkotásokat és tevékenységeket, együttesen karakteres tájstruktúrát, tájképet hozott létre.

Az Európa Tanács „Európa közös örökségünk” kampánya¹

Az Európa Tanács 1999. szeptemberében indította és Romániában, Bukarestben és Szeben városában nyitotta meg hivatalosan az „Európa közös örökségünk” kampányt, annak érdekében, hogy a kontinens természeti és kultúrtörténeti értékei, sajátosságai felismerését és elismerését, ezek értéként tekintését elősegítse, miáltal az európaiság sokféleségben és történetiségben rejlő lényegét erősítse és a népek közötti megértést és kapcsolatteremtést előmozdítsa.

A kampánykezdet éve az Európa Tanács fennállásának 50. évfordulójára esett, 25 évvel az „Európa építészeti öröksége” éve után, amely az Európa Tanács örökséggel kapcsolatos

¹ The Europe of cultural co-operation. Introductory text to the Campaign „Europe a common heritage” www.partimomium.coe.fr.

tevékenységének kezdetét is jelentette. Az épített, kultúrtörténeti értékeink megőrzésére irányuló törekvések egyik lényeges eredménye a Máltai és Granadai Konvenciók megalkotása és elfogadása volt. A következő években az emberi alkotások mellett mind nagyobb figyelem fordult a természeti értékek felé. 1995-ben az Európa Tanács örökségvédelmi tevékenysége az „Európai Természetvédelem Éve” meghirdetése és szervezése révén folytatódott és két meghatározó jelentőségű természetvédelmi dokumentum, a Berni egyezmény az európai vadon élő növény és állatfajok és a természetes élőhelyeik védelméről, valamint a Pán-európai Biológiai és Tájdiverzitási Stratégia megalkotásához és elfogadásához vezetett.

Az Európa Tanács 1997-ben, Strasbourgban rendezett csúcstalálkozóján résztvevő államfők azért határoztak az Európa Közös Örökségünk kampány megindításáról, hogy a Bécsben és Strasbourgban tartott csúcstalálkozók deklarációit tettekre váltsák. Bécsben 1993-ban hangsúlyozták, hogy „a diverzitás által gazdagított közös örökség” hozzájárul „Európa nagy térségeiben a demokrácia biztosításához”, Strasbourgban pedig „az európai kulturális és természeti örökség megőrzésének és ezen örökség tudatosításának ” jelentőségét fogalmazták meg.

Az örökség kifejezés nem pusztán a helyhez kötött építészeti örökséget, különleges helyeket, tájakat, vagy művészi alkotásokat és a nem helyhez kötött műértékeket jelenti, hanem magában foglalja a nem anyagi örökséget is, amelynek részét képezik az etikai és szellemi értékek, a népcsoportok szokásai, hagyományai, a tudás és a szakértelem is. Amint az Európa Tanács kampányindító felhívása fogalmaz: „az európai örökség az európai kontinens kollektív emlékezetét és hagyatékát alkotja. Közös tulajdonunk. Mint történelmünk integráns része alapvetően járul hozzá a népek közötti toleranciához és megértéshez. Az európai közösségek egymás kölcsönös elismerése és megismerése elősegítésének elsődleges eszközévé kell válnia.”

A kampány fő célkitűzései:

- a figyelemfelkeltés, az örökség értékének tudatosítása,
- a védelem feltételeinek javítása, az örökség védelmében közreműködők közötti európai szintű kapcsolatteremtés elősegítése és szakmai támogatás nyújtása, valamint
- az örökség közösségi és gazdasági potenciáljának elismertetése, kamatoztatása.

A kampányhoz több mint 50 ország csatlakozott, a 41 Európa Tanács tagállamon kívül olyan országok² is, amelyek a közös európai kulturális és természeti örökség gondolatát magukénak érzik. Részt vett továbbá az Európai Unió és csatlakoztak a kulturális és természeti örökségvédelem terén tevékeny nemzetközi kormányzati és nem kormányzati szervezetek is. Az egyes országok nemzeti bizottságaik révén képviseltették magukat. Magyarország Nemzeti Bizottságának koordinátora a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma volt.

A kampány során összesen több mint 1100 nemzeti és transznacionális projektet indítottak, amelyek a kapcsolatteremtést, az elszigeteltség feloldását szolgálják. Ezek közé tartoznak a „Kulturális Utak”, amelyek sorában új kezdeményezés a „Balkán út” program, valamint „Történeti Egyetemek Hálózata” és a „Iparművészeti Műhelyek Hálózata” projekt. A programok lényege, hogy nem érnek véget a kampány 12 hónapja alatt, hanem folytatódnak a továbbiakban is, így kezdetei és iniciálói további akcióknak és tevékenységeknek. A kampány a programok indítása mellett egy másik igen lényeges eredményt is hozott – az Európai Táj Egyezmény végleges szövegének elfogadását és 18 ország által történt aláírását.

² Örményország, Azerbajdzsán, Belorusszia, Bosznia és Hercegovina stb.

Az Európai Táj Egyezmény

Az Európa Tanács Minisztereinek Tanácsa képviselői az elmúlt év tavaszán jóváhagyták az Európai Táj Egyezmény szövegét és azt 2000. október 20-án Firenzében a tájvédelemről rendezett miniszteri konferencián aláírásra nyitották meg. Az egyezményhez 18 ország csatlakozott a kontinensről, hazánk azonban nem volt az aláírók között.

Csak remélhető, hogy átmeneti helyzetről van szó és a tárcaközi, ágazatközi ügy, a táj ügye végül mégis megtalálja helyét a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma és a Környezetvédelmi Minisztérium között, azok egyikében valós támogatásra talál, jelezvén, hogy végre megértettük kormányzati szinten is a táj – a természet és ember kapcsolat - lényegét és e kapcsolat alapvető voltát jelenünk és jövőnk, életünk minősége szempontjából³.

Az Egyezmény⁴ táj definíciója és legfontosabb célkitűzései

A táj fogalmát a konvenció a következőképpen határozza meg: „a **táj** emberek által érzékelt területet jelent, amelynek karaktere a természeti illetve a humán tényezők akciója és interakciója eredményeként jön létre.”

Az egyezmény megalkotásában szerepet játszott az az igény, hogy a közös európai örökség védelmében konkrét intézkedések és együttműködések szülessenek. Létrehozását a társadalmi szükségletek, a gazdasági tevékenység és a környezet közötti harmonikus, kiegyensúlyozott kapcsolat, a fenntartható fejlődés elérésére való törekvés és az a felismerés is készítette, hogy a tájnak igen lényeges szerepe van kulturális, ökológiai, környezeti és társadalmi téren, valamint gazdasági tevékenységek forrásaként is és amelynek a védelme, kezelése és tervezése a munkahelyteremtés eszköze is. A táj a helyi kultúrák, a kulturális és természeti örökség alapvető hordozója, nagyban hozzájárul az európai identitás megerősítéséhez, az emberiség jólétéhez.

A konvenciót aláíró országok vállalják, hogy a tájat - mint az emberi környezet meghatározó komponensét, a természeti és a kulturális örökség diverzitásának kifejezőjét és az identitásunk alapját - törvényben ismerik el és a jogszabályba foglalt tájpolitikát alkotnak meg a tájvédelemre, a tájkezelésre és a tájtervezésre kiterjedően, amelynek megvalósítása érdekében intézkedéseket tesznek a közvélemény, a helyi hatóságok és más szereplők bevonásával. Vállalják továbbá, hogy integrálják a tájat a regionális és településtervezési politikákba, csakúgy mint a kultúr-, környezet-, agrár-, társadalom- és gazdaságpolitikákba és minden olyan koncepcióba és stratégiába, amely közvetett, vagy közvetlen hatással van a tájra.

Az egyezmény szövege a speciális intézkedések között említi a szemléletformálást, a tájértékekre, a táj szerepére és változására vonatkozó tudatosság emelését, a kapcsolódó képzések támogatását, valamint a tájidentifikációt és értékelést. Ez utóbbi a tájak karakter szerinti meghatározását és elhatárolását, valamint a különleges tájértékek számbavételét jelenti. A tájidentifikáció és értékelés végrehajtása során kívánatos az európai országok közötti tapasztalatcsere és módszertani egyeztetés.

Az egyezmény megvalósításának nyomonkövetése és a célkitűzéseket megvalósító tevékenységek elismerésének egyik eszköze a Táj Díj évenkénti adományozása. „Az Európa Tanács Táj Díja olyan kitüntetés, amely helyi és regionális hatóságoknak, vagy csoportoknak adható, amelyek a jelen egyezmény részét képező tájpolitikák alapján a táj védelmében, kezelésében, vagy tervezésében maradandó és hatékony intézkedéseket tettek, amelyek mintaként szolgálhatnak más területi hatóságoknak Európában. Ez az elismerés tehát nem

³ Hazánk mint tudott 2005-ben aláírta az Egyezményt e cikk megjelenése után 4 évvel.

⁴ Council of Europe: European Landscape Convention and Explanatory Report. Strasbourg 2000.

kormányzati szervezeteknek is adható, amelyek különlegesen figyelemreméltó módon járultak hozzá a tájvédelemhez, tájkezeléshez, illetve -tervezéshez.”

Az egyezmény legfőbb üzenete az integritás, a térségekben létező valós kölcsönkapcsolatok felismerése és az ennek megfelelő cselekvés szükségessége, az egységben, összefüggésekben látás jelentőségének érvényre juttatása. A tájmegőrzés és fenntartás csak a tevékenységek kölcsönható, együtt létező, koegzisztens elemei között szintézisteremtéssel valósítható meg.

Az egyezmény aláírása jelzés volna arra, hogy végre egységben – természet és ember egységében - tudunk látni és próbálunk kezelni térségeket és folyamatokat, így elindulhatunk egy olyan úton, amelynek a végén nem természet- illetve környezetvédelem és a területfejlesztés, illetve gazdaságfejlesztés ágazati szemléletet és struktúrát tükröző antagonisztikus, kibékíthetetlen ellentéte - e mögött pedig a hús-vér területhasználók érdekellentéteinek számos valós ütközése és társadalmi- gazdasági feszültsége - áll, hanem a fenntartható fejlődés.

Illúzió volna mindez?

Korántsem. Egy kézzelfogható, valós program arra enged következtetni, hogy hazánkban léteznek olyan kezdeményezések, amelyek a tájat lényegnek tekintő fenntartható fejlődési iránynak az elkötelezettjei és megvalósítói. Ezek közé tartozik az a miskolci Ökológiai Intézet a Fenntartható Fejlődésért Alapítvány által kezdeményezett és támogatott program, amely az északkelet magyarországi Gömörben valósult meg. Itt, a fenntartható fejlődési utat járó kistelepülésen, Gömörszőlősön és környékén megvalósított projekt nyerte el a 2000. évben elsőként az „Európa közös örökségünk” kampány keretében az Európa Tanács Táj Díját.

Az Európa Tanács Táj Díjával kitüntetett „Gömörszőlős a fenntartható falu” c. program

A Táj Díj évenkénti adományozása a Táj Egyezmény elfogadásával és a tájak jelentőségének széleskörű felismerésének célkitűzésével összhangban olyan tevékenységek elismerését célozza, amelyek egyes térségek természeti és kulturális öröksége együttesének fenntartását, megőrzését, összességében a tájértékek továbbélését szolgálják.

Gömörszőlős az ország északkeleti határmenti sávjában, a Sajó hordalékkúpjai alkotta lankás dombok között elterülő, alig több mint 100 lakost számláló aprófalú az egyetlen, amely történelmi vármegyénk nevét őrzi a mai országterületen. A község, amely több hasonló, periférikus kistelepülés sajátosságait magán viseli, az erőltetett, anorganikus fejlesztésektől megkímélt, ám sorsára hagyott és így előregedő, elnéptelenedő, a 70-es évek településfejlesztési koncepciója által halálraítélt falvak egyike volt. A huszadik század végének nagy politikai és gazdasági áramaiból kimaradt falucskában azonban megőrződött valami, ami egyre inkább különleges és ritka értékévé válik, ez pedig a harmonikus ember természet kapcsolat.

Az Ökológiai Intézet a Fenntartható Fejlődésért Alapítvány a fenntarthatóság koncepciója megismertetésének, elfogadtatásának és megvalósításának szándékával jött létre és folytatja tevékenységét. Az intézet 1993-ban indította útjára és azóta támogatja azt a kísérleti programot, amelynek célja a fenntartható fejlődés elveinek gyakorlatba történő átültetése. Gömörszőlős és környéke ideális modellterület, hiszen az itt megőrződött természeti és antropogén tájértékek, tradicionális táj- illetve természethasználati módok, kultúrák, talán az utolsó pillanatban még megmenthetők és az itt élők jövőbeli létéhez alapul szolgálhatnak. Ebben a térségben tehát valóban a helyben létező természeti és szellemi erőforrások alapján –

és nem a külső tőke és energiabevitel révén - lehet építkezni és ezek szolgálhatnak a fejlődés bázisául.

A program alapvető sajátja a fenntarthatóság koncepciójának megfelelően a társadalmi, a gazdasági és a környezeti tényezők és elvárások, igények egyenrangú kezelése és mellérendelt, egymást támogató érvényre juttatása. Itt tehát a népesség megtartását, megfiatalítását, számukra a megélhetés, a megfelelő jövedelem biztosítását tűzik célul oly módon, hogy a tradicionális tudás felhasználásával a természet adottságait, annak degradációja nélkül aknázzák ki. A természethasználatnak ezt a módját, vagy rendszerét a hetvenes évektől racionálisnak, majd optimálisnak és napjainkban a legmegfelelőbb kifejezéssel fenntarthatónak nevezzük. Lényege – egyik alapvető eleme - a megőrizve hasznosítás, a megújulóképeség határain belüli erőforrás-használat, a táj eltartóképeségének és népességének megtartása.

Ennek érdekében a program konkrét céljait és elemeit az alábbiakban határozták meg⁵:

- A természeti környezet és a kulturális örökség megőrzése.
- A partnerség erősítése a településen belül és más településekkel:
 - a helyi közösségek megnyerése és együttműködés a program megvalósításáért.
- A helyi természeti adottságokra épülő, környezetadekvát gazdálkodás újjáélesztése és bevezetése:
 - az organikus mezőgazdaság és környezetbarát életmód, háztartási technikák megismertetése a lakossággal és gyakorlati bevezetése, elterjesztése,
 - a hagyományos kismesterségek, kézművesség felelevenítése a helyi erőforrások, alapanyagok felhasználásának elősegítése érdekében,
 - a hagyományokra és a táj értékeire épülő turizmus meghonosítása és fejlesztése,
- A helyi humán erőforrások fejlesztése érdekében az intézményrendszer kiépítése:
 - a fenntartható fejlődés intézményrendszerének létrehozása, helyi és térségi szellemi központjának kiépítése.
- A helybéliek segítése a jövedelemtermelésben és a szociális gondok enyhítése:
 - új munkahelyek teremtése a kézművesség és az organikus mezőgazdaság újbóli bevezetésével.
 - a kommunális szolgáltatások javítása.

A célokat megvalósító gyakorlati lépések mindegyike kapcsolódik egymáshoz. Így a létrehozott gyapjúfeldolgozó üzem adja a legeltetéses állattartás létjogosultságát, elősegítve az állatállomány fenntartását és a hagyományos földhasználati rendszer visszaállítását, amelyben a gyepek egyharmados arányt képviselnek. Ezáltal a tradicionális tájstruktúra és tájkép megőrzése, illetve rehabilitációja valósulhat meg. Összefügg a gyapjúfeldolgozó műhely tevékenysége a program más elemeivel is, így az ökoturizmus fejlesztésével is, hiszen tájvédelmi szerepe és az előállított egyedi és értékes termékek révén növeli a település vonzerejét, végül pedig munkahelyet és bevételi forrást jelent a lakosságnak. További példaként említhető egy régi épület és kertjének rekonstrukciója, mely oktatóközpontként szolgál. Itt a helybéliek és mások oktatása történik, amelynek során a fenntarthatóság, az organikus gazdálkodás és az energiatakarékosság ismeretei taníthatók és mutathatók be a gyakorlatban. Ezáltal megőrizhető és rekonstruálható az extenzív gyümölcsstermesztés, amely

⁵ Gömörszőlős a fenntartható falu. Ismertető kiadvány készült az Európai Unió Phare Lien programjának támogatásával;

Best Practices of Sustainable Rural Development in Hungary. Gömörszőlős, Gyűrűfű, Boronka Region, Ormánság. Lánchíd Kiadó. 1998.

segíti a vadállomány fennmaradását és a biológiai sokféleség, a tájkép diverzitásának, így a turizmus számára a táj attraktivitásának növekedését. Az épület helyreállításával szálláshely teremődik, valamint bevétel a helybélieknek.

A példából látható a programelemek egymásra épülése, összerendezettség. Az egyik megvalósulása feltétele a másik működésének. A gyakorlati lépések különösen fontos jellemzője, hogy azok a lakosság közreműködésével és javára történnek, így az eredmények hitelessé válnak a helybéliek számára, magukénak érzik azokat, így maguk válnak a folytatás mozgatórugóivá, hiszen elemi érdekük az elért eredmények megőrzése és továbbvitele.

A tájban gondolkodó, fenntartható fejlődést célzó programok alapvető eleme a lokális adottságok talajára építkezés. Külső támogatás elsősorban ahhoz szükséges, hogy ráébredjünk a helyi lakosságot – legyen periférikus, elnéptelenedő vidék, vagy dinamikusabb régió, hogy az igazi erőforrások és értékek, amelyek a fejlődés zálogát jelentik, nem a kívülről érkezők, hanem helyben vannak. Segíteni szükséges abban, hogy a lakosság a tájban felismerje, megőrizze és megélhető forrásává tegye az egyedi, jellegzetes természeti és antropogén tájjeleket. Így megerősödhet a helyi és a regionális, táji identitás, segítve a rurális területeken a népesség megtartását és a fejlődést anélkül, hogy a vidék arctalanná és uniformmá válna.

Megjelent a Falu-Város-Régió 2001. 8. évf. 3. számában.

Jelen írásban szerepel az Egyezmény hazai aláírására vonatkozó lábjegyzet